
Onderzoek toegankelijkheid stemlokalen

*inventarisatie van de toegankelijkheid van stemlokalen
tijdens de Tweede Kamerverkiezingen op 15 maart 2017*

16844 – 007
eindrapport

19 juni 2017

I Inhoudsopgave

V	Voorwoord	3
S	Samenvatting	5
	S.1 Onderzoekopzet	5
	S.2 Resultaten	6
	S.3 Aanbevelingen	7
1	Inleiding	9
	1.1 Achtergrond onderzoek	9
	1.2 Centrale onderzoeksvraag	10
	1.3 Leeswijzer	10
2	Onderzoeksaanpak en respons	11
	2.1 Inleiding	11
	2.2 Onderzoeksaanpak	11
	2.3 Respons	12
	2.4 Meetinstrument voor toegankelijkheid	13
3	Resultaten toegankelijkheid volgens gemeenten	15
	3.1 Bereikbaar, betreedbaar en bruikbaar volgens gemeenten	15
	3.2 Niet (volledig) toegankelijke stemlokalen tijdens TK17 volgens gemeenten	18
	3.3 Communicatie over toegankelijkheid stemlokalen	20
	3.4 Gemeentelijk beleid	21
4	Resultaten schouw stemlokalen	23
	4.1 Beoordeling van toegankelijkheid tijdens de schouw	23
	4.2 Verbeteringen op basis van het schouwrapport	25
5	Conclusies en aanbevelingen	27
	5.1 Conclusies	27
	5.2 Aanbevelingen	28
	Bijlagen	29
A	Checklist toegankelijkheidscriteria stemlokalen	31
B	Resultaten schouw op onderdelen	34

V Voorwoord

In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) heeft Cebeon onderzoek verricht naar de toegankelijkheid van stemlokalen tijdens de Tweede Kamerverkiezingen op 15 maart 2017.

Toegankelijkheid lijkt een eenvoudig begrip, maar kent vele aspecten en mensen met beperkingen zijn voor wat betreft hun beperkingen niet altijd in categorieën in te delen. Daarnaast heeft iedereen een eigen beeld van toegankelijkheid. Tijdens gesprekken met gemeenten viel op dat niet altijd alle facetten van toegankelijkheid scherp op het netvlies stonden. Men denkt vooral aan drempels, dorpels en hellingbanen maar veel minder aan een stoel, een loep of een uitvergroete kandidatenlijst. Om die reden hebben we in dit onderzoek een enquête onder gemeenten gecombineerd met een schouw. De in dit onderzoek gekozen methoden vullen elkaar goed aan. In een schouw is geen oog voor extra inspanningen die gemeenten verrichten om mensen met een lichamelijke beperking in de gelegenheid te stellen zelfstandig te gaan stemmen. Bij een enquête onder gemeenten is de vraag of het zelfbeeld past bij in de praktijk aangetroffen omstandigheden.

Het onderzoek kon niet worden verricht zonder de medewerking van gemeenten. De vragenlijst die ten behoeve van het onderzoek was opgesteld, moest door projectleiders, in de drukke periode voorafgaand aan de verkiezingen, worden ingevuld. Daarnaast willen we gemeenten bedanken voor de mogelijkheden die geboden zijn om op de dag van de verkiezing een schouw te doen. We bedanken PBT-consult voor het uitvoeren van de schouw. Tot slot, willen we de begeleidingscommissie bestaande uit BZK, NVVB, VNG, enkele gemeenten en Ieder(in) bedanken voor het kritisch meedenken bij opzet en uitvoering van het onderzoek.

S Samenvatting

De Tweede Kamer heeft een amendement aanvaard op het wetsvoorstel tot uitvoering van het VN-gehandicaptenverdrag¹, dat erin voorziet dat *alle stemlokalen* toegankelijk zijn voor mensen met een lichamelijke beperking. In het voorliggende onderzoek staat de vraag centraal wat de gevolgen zijn van dit amendement. Verder wordt de huidige situatie in kaart gebracht door tijdens de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen (15 maart 2017) te meten in hoeverre stemlokalen toegankelijk waren voor mensen met een lichamelijke beperking, waar zich knelpunten voordoen en welke stappen kunnen worden gezet, en al zijn gezet, op weg naar een verbetering van de toegankelijkheid van stemlokalen.

Opgemerkt moet worden dat het onderzoek –in lijn met het amendement- uitsluitend betrekking heeft op de toegankelijkheid van locaties. Uitgangspunt was dus niet het aantal mensen met een beperking dat zelfstandig een stem moet kunnen uitbrengen. Een dergelijke invalshoek was ook denkbaar geweest, omdat het uiteindelijke doel is dat iedereen, ook mensen met een lichamelijke beperking, in staat wordt gesteld zijn of haar stem uit te brengen.

S.1 Onderzoekopzet

Het onderzoek bestaat uit twee onderdelen: een vragenlijst onder gemeenten en een schouw van een selectie van stemlokalen.

vragenlijst onder alle gemeenten

Aan alle gemeenten in Nederland is gevraagd inzicht te bieden in de toegankelijkheid van stemlokalen voor mensen met een lichamelijke beperking tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 15 maart 2017. Hiervoor zijn alle gemeenten *voorafgaand* aan de verkiezingen benaderd met een vragenlijst met vragen over het aantal stemlokalen dat wel of niet voldoet aan de opgestelde toegankelijkheidscriteria.² Aan deze enquête hebben 305 gemeenten meegedaan.

schouw onder selectie van stemlokalen

Door middel van een schouw is op de verkiezingsdag zelf aan de hand van een vastgestelde Checklist met toegankelijkheidscriteria bij 60 stemlokalen de daadwerkelijke situatie geïnventariseerd. De schouw richt zich met name op fysieke kenmerken van locaties.

Deze gekozen onderzoeksmethoden belichten het toegankelijkheidsvraagstuk van twee verschillende kanten: gemeentelijk beleid en maatregelen via een vragenlijst en de daadwerkelijke fysieke locatiekenmerken via een schouw. Tezamen bieden deze instrumenten een betrouwbaar en veelzijdig beeld van de toegankelijkheidssituatie tijdens de Tweede Kamerverkiezingen op 15 maart 2017.

¹ Wetsvoorstel 33 990 – Uitvoering van het op 13 december 2006 te New York tot stand gekomen Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (Trb. 2007, 169).

² Toegankelijkheidscriteria voor stembureaus zijn verwerkt in een Checklist die door PBT Consult op basis van de Integrale Toegankelijkheidsstandaard (ITs) is opgesteld (zie bijlage A). Voorafgaand aan elke verkiezing stuurt BZK de Checklist aan alle gemeenten, met het verzoek om bij het aanwijzen van stemlokalen met de daarin opgenomen criteria rekening te houden.

S.2 Resultaten

toegankelijkheid van stemlokalen krijgt aandacht: maar verbetering nodig en mogelijk

Gemeenten hebben aandacht voor de toegankelijkheid van stemlokalen. Maar nog niet alle stemlokalen zijn volledig toegankelijk. Dit blijkt uit een opgaaf van (305) gemeenten en een schouw van 60 stemlokalen tijdens de Tweede Kamerverkiezingen op 15 maart 2017:

- volgens opgaaf van gemeenten is 88% van de stemlokalen³ toegankelijk voor mensen met een lichamelijke beperking (dat wil zeggen bereikbaar, betreedbaar en bruikbaar);
- ook geven gemeenten aan maatregelen te nemen ter verbetering van de toegankelijkheid, die niet in de Checklist zijn opgenomen (deze inspanningen staan los van maatregelen aan locaties);
- op basis van de uitgevoerde schouw wordt de gemiddelde⁴ toegankelijkheid met een 8,2 beoordeeld (op een tienpuntschaal). Bereikbaarheid (hoe goed kan men *bij* het stemlokaal komen via de openbare weg) scoort een 7,6, betreedbaarheid (hoe goed kan men *in* het stemlokaal komen vanaf de openbare weg) een 9,0 en bruikbaarheid (kan men de stemfaciliteiten in het stemlokaal gebruiken) een 8,1. Het resultaat (8,2) geeft aan dat er in veel van bij het stemmen noodzakelijke toegankelijkheidsaspecten is voorzien. Daarnaast toont de schouw aan dat nog niet alle stemlokalen aan alle onderdelen voldoen. De Checklist is een afgewogen lijst die rekening probeert te houden met verschillende lichamelijke beperkingen.
- uit de in de schouw betrokken stemlokalen blijkt dat 35% van de stemlokalen een 10 krijgt voor bereikbaarheid, 60% van de stemlokalen krijgt een 10 voor betreedbaarheid en slechts 5% krijgt een 10 voor bruikbaarheid. Deze lage score voor bruikbaarheid is vrijwel geheel terug te voeren op de uitvergroete kandidatenlijst. Bij de uitvergroete kandidatenlijst is vaak gekozen voor een onjuist format (lettertype) en dit had alles te maken met het grote aantal partijen op de lijst.

Als stemlokalen niet voldoen aan alle criteria wil dit niet zeggen dat een stemlokaal in absolute niet toegankelijk – oftewel onbereikbaar, onbetreedbaar of onbruikbaar- is. Het resultaat geeft wel aan dat verbetering nog steeds nodig en mogelijk is.

Ook bij eerdere verkiezingen zijn stemlokalen met de Checklist geschouwd. De gegevens zijn echter niet 1 op 1 vergelijkbaar. Op dit moment is het niet mogelijk om een trend vast te stellen.

waar zitten verbeterpunten

Het fysiek niet toegankelijk zijn van een stemlokaal hangt vaak samen met hoogteverschillen van drempels, een trap en/of entrees (of daarmee samenhangende onveilige situaties). Voor een deel kan dit volgens gemeenten nog worden opgelost door tijdelijke maatregelen op de verkiezingsdag. Voor een ander deel lijkt dit niet mogelijk en is het wenselijk op zoek te gaan naar een alternatief of in overleg te gaan met de eigenaar/beheerder om verbeteringen te realiseren. De meeste van deze gebouwen hebben namelijk een publieke functie zoals een school, buurthuis, café, waardoor het wenselijk lijkt dat de eigenaar met het oog op de bereikbaarheid en betreedbaarheid, ook buiten verkiezingen om, permanente aanpassingen doorvoert. Gemeenten geven aan dat zij met een stembureau vaak een dag ‘te gast’ zijn en daardoor een zeer beperkte verantwoordelijkheid hebben en kunnen waarmaken. Ook geven gemeenten aan dat bij de keuze van een stemlokaal andere aspecten een rol kunnen spelen en het soms wenselijk is een niet-toegankelijk lokaal open te houden. Gemeenten wijzen op het willen bereiken van een bepaalde

³ 68% is zonder meer toegankelijk en 19% is toegankelijk na het treffen van extra tijdelijke maatregelen (die momenteel al door gemeenten bij elke verkiezing worden getroffen).

⁴ Bij deze weging is geen prioritering aangebracht, alle 14 onderdelen uit de Checklist (zie bijlage B) wegen even zwaar.

doelgroep (bijvoorbeeld jongeren op festivals) of het aantrekkelijker maken van het stemmen door ludieke locaties of een historische pand als stemlokaal in te richten.

Het ligt voor de hand gemeenten - op weg naar de 100% - deze ruimte te bieden: pas de toegankelijkheidscriteria van stemlokalen toe of leg uit hoe wordt voldaan aan de norm dat stemmen *voor iedereen* – met en zonder fysieke beperking – mogelijk is. Het amendement biedt deze mogelijkheid: “*slaat het college er niet in om hieraan te voldoen, dan staat daar geen sanctie op, maar moet het wel de gemeenteraad informeren over de redenen daarvoor*”.

op weg naar volledige toegankelijkheid

Volgens opgave van gemeenten voldeed iets meer dan 50% van de gemeenten aan de norm van het amendement, dat wil zeggen dat alle stemlokalen in de gemeente toegankelijk zijn. Of de ‘100%-norm’ voor de andere gemeenten -zonder dat het aantal beschikbare stemlokalen daalt- haalbaar is, kan op basis van het onderzoek niet exact worden vastgesteld. De lokale situatie verschilt sterk en dit betekent dat altijd sprake is van een maatwerk oplossing. Zo blijkt dat met name voor gemeenten die liggen in (sterk) verstedelijkt gebied aanpassingen moeilijker te realiseren zijn. Hierdoor kan op basis van dit onderzoek geen uitspraak worden gedaan over de te verwachten financiële consequenties. Wel is duidelijk dat sommige aanpassingen op weg naar de verbetering van de toegankelijkheid eenvoudig te realiseren zijn.

S.3 Aanbevelingen

Op basis van het onderzoek worden de volgende aanbevelingen gedaan:

- vergroot *bekendheid* van de Checklist onder projectleiders bij gemeenten en stembureauleden en geef gemeenten handvatten om met de Checklist te werken;
- werk aan een *plan* per gemeente – in overleg met de mensen om wie het gaat – over op welke wijze gemeenten op weg naar de 100% toegankelijkheid bij de volgende verkiezingen verbeteringen kunnen aanbrengen. Denk hierbij aan ‘laaghangend fruit’, sommige verbeteringen zijn eenvoudig te implementeren: duidelijk zichtbare aanduidingsborden, tijdelijke gehandicapten parkeerplaats, entree, stoelen, uitvergroete kandidatenlijst;
- probeer de criteria uit de Checklist *in samenhang* te wegen: als aan één criterium niet is voldaan betekent dit niet automatisch dat de locatie niet-toegankelijk is;
- hou de *vinger aan de pols*: blijf de voortgang aangaande toegankelijkheid van stemlokalen in de toekomst kritisch monitoren om te zien of verbeteringen worden gerealiseerd;
- *stimuleer eigenaren van gebouwen met een publieke functie* om deze permanent toegankelijk te maken voor mensen met een lichamelijke beperking, zodat deze ook toegankelijk zijn op verkiezingsdagen;
- *pas toe of leg uit*: het alleen zoeken naar oplossingen die locatie gebonden zijn, is onnodig beperkend. Soms ligt de oplossing van verbeterde toegankelijkheid niet in het aanpassen van een locatie maar in het aanbieden van een alternatief. Het huidige onderzoek heeft zich -in lijn met het amendement- beperkt tot de locatie terwijl het uiteindelijke doel is dat iedereen met een lichamelijke beperking in staat moet worden gesteld zelfstandig te stemmen.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond onderzoek

Medio 2014 heeft de regering een wetsvoorstel ingediend dat voorziet in uitvoering van het VN-gehandicaptenverdrag.⁵ Het wetsvoorstel gaat onder meer over de toegankelijkheid van stemlokalen. De huidige Kieswet bepaalt dat “ten minste 25%” van de stemlokalen toegankelijk moet zijn voor mensen met een lichamelijke beperking. Het wetsvoorstel beoogde dit te wijzigen in “zo veel mogelijk, maar ten minste 25%”.

De Tweede Kamer heeft een amendement aanvaard op het wetsvoorstel tot uitvoering van het VN-gehandicaptenverdrag⁶, dat erin voorziet dat *alle stemlokalen* toegankelijk zijn voor mensen met een lichamelijke beperking.

Als gevolg van dit amendement regelt het wetsvoorstel nu het volgende:

- burgemeester en wethouders dragen er zorg voor dat in de gemeente aangewezen stemlokalen zodanig zijn gelegen en zo zijn ingericht en uitgerust dat kiezers met een lichamelijke beperking zoveel mogelijk hun stem zelfstandig kunnen uitbrengen;
- slaagt het college er niet in om hieraan te voldoen, dan staat daar geen sanctie op, maar moet het wel de gemeenteraad informeren over de redenen daarvoor;
- er is voorzien in de mogelijkheid om inwerkingtreding van deze bepaling separaat bij Koninklijk Besluit te regelen. Er kan dus met inwerkingtreding worden gewacht totdat in kaart is gebracht wat de consequenties van het amendement zijn.

Het voorliggende rapport gaat in op de toegankelijkheid van de stemlokalen die 15 maart 2017 door gemeenten in Nederland zijn gebruikt. Door de toegankelijkheid beter in kaart te brengen wordt de omvang van een (eventueel) probleem zichtbaar en kan worden gekeken naar aanknopingspunten voor verbeteringen.

Opgemerkt moet worden dat het onderzoek –in lijn met het amendement- uitsluitend betrekking heeft op de toegankelijkheid van locaties. Uitgangspunt was dus niet het aantal mensen met een beperking dat zelfstandig een stem moet kunnen uitbrengen. Een dergelijke invalshoek was ook denkbaar geweest, omdat het uiteindelijke doel is dat iedereen, ook mensen met een lichamelijke beperking, in staat wordt gesteld zijn of haar stem uit te brengen.

⁵ Wetsvoorstel 33 990 – Uitvoering van het op 13 december 2006 te New York tot stand gekomen Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (Trb. 2007, 169)

⁶ Wetsvoorstel 33 990 – Uitvoering van het op 13 december 2006 te New York tot stand gekomen Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (Trb. 2007, 169).

1.2 Centrale onderzoeksvraag

De centrale onderzoeksvraag luidt:

Wat zijn de gevolgen van het door de Tweede Kamer aangenomen amendement dat bepaalt dat alle stemlokalen zodanig moeten zijn gelegen en zo moeten zijn ingericht en uitgerust dat kiezers met lichamelijke beperkingen zoveel mogelijk hun stem zelfstandig kunnen uitbrengen?

Deze centrale vraag kan worden beantwoord aan de hand van volgende subvragen:

1. In hoeverre zijn stemlokalen tijdens de Tweede Kamer verkiezingen (15 maart 2017) toegankelijk voor mensen met een lichamelijke beperking? Hiervoor dient gebruik te worden gemaakt van de in opdracht van BZK en in samenspraak met de gezamenlijke gehandicaptenorganisaties opgestelde Checklist met toegankelijkheidscriteria voor stemlokalen.
2. Wat doen gemeenten al om de stemlokalen toegankelijk te maken voor kiezers met lichamelijke beperkingen?
3. Waar doen zich knelpunten en aandachtspunten voor als stemlokalen niet toegankelijk zijn voor kiezers met lichamelijke beperkingen?
4. In hoeverre is het haalbaar dat alle stemlokalen toegankelijk worden gemaakt voor kiezers met lichamelijke beperkingen?
5. Welke stappen moeten worden gezet om de toegankelijkheid van stemlokalen verder te verhogen om te voldoen aan de volledige toegankelijkheid?

1.3 Leeswijzer

In deze rapportage gaan we achtereenvolgens in op de volgende onderwerpen:

- de onderzoeksaanpak en respons (hoofdstuk 2);
- resultaten over de toegankelijkheid van stemlokalen voor mensen met een lichamelijke beperking op basis van een door gemeenten voor de verkiezingen ingevulde vragenlijst (hoofdstuk 3);
- feitelijke beoordeling (schouw van stemlokalen) van de toegankelijkheid op basis van de Checklist (hoofdstuk 4);
- analyse en conclusies (hoofdstuk 5).

2 Onderzoeksaanpak en respons

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt allereerst ingegaan op de onderzoeksaanpak (paragraaf 2.2), de respons van gemeenten (paragraaf 2.3) en het gekozen ‘meetinstrument’ om toegankelijkheid te meten.

2.2 Onderzoeksaanpak

stembureau of stemlokaal

In de meeste gemeenten valt een stembureau samen met een stemlokaal. Het aantal stembureaus is dan gelijk aan het aantal stemlokalen. Voornamelijk bij grotere gemeenten zijn er soms meer stembureaus gehuisvest in één stemlokaal. Het onderzoek is verricht om de toegankelijkheid van een stemlokaal in te schatten. Immers bij een stemlokaal met meerdere stembureaus zal de toegankelijkheid van deze stembureaus veelal gelijk zijn. Tijdens de verkiezingen is er in 9.357 stembureaus (in Nederland) gestemd.

de vragenlijst...

Aan alle gemeenten in Nederland is gevraagd inzicht te bieden in de toegankelijkheid van stemlokalen voor mensen met een lichamelijke beperking tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 15 maart 2017. Hiervoor zijn alle gemeenten voorafgaand aan de verkiezingen benaderd⁷ met een vragenlijst met vragen over het aantal stemlokalen dat voldoet aan de toegankelijkheidscriteria conform de Checklist (zie bijlage A). De Checklist is in opdracht van BZK en in samenspraak met de gezamenlijke gehandicaptenorganisaties opgesteld en beschrijft de toegankelijkheidscriteria voor stemlokalen.⁸

Voor stemlokalen die niet (volledig) aan de Checklist voldoen, zijn nog aanvullende vragen gesteld over mogelijkheden om deze locaties alsnog toegankelijk te maken, belemmeringen waarop men stuit om deze stemlokalen toegankelijk te maken en de beschikbaarheid van alternatieve locaties binnen een redelijke straal (500 meter).

...aangevuld met een schouw

Daarnaast heeft er op de verkiezingsdag zelf een schouw plaatsgevonden om de situatie in de praktijk te kunnen beoordelen. Hiervoor is gebruik gemaakt van de bouwkundige expertise van PBT-Consult die op 15 maart 2017 60 stemlokalen heeft beoordeeld op alle aspecten van de Checklist. De werkwijze was als volgt:

- er is een steekproef getrokken van 20 gemeenten op basis van de bebouwingsstructuur (omgevings-adressendichtheid) van gemeenten zodat sprake is van een zo representatief mogelijk beeld;
- binnen de gekozen gemeenten zijn (tenminste) 3 stemlokalen geselecteerd. Hierbij zijn zowel door de gemeente als toegankelijk als niet-toegankelijk aangemerkte stemlokalen bezocht. Voor de totale steekproef – alle bezochte stemlokalen tezamen – levert dit een goede afspiegeling op van de ver-

⁷ Dit verzoek is gericht aan de gemeentesecretaris die dit in de meeste gevallen heeft doorgezet naar de coördinator verkiezingen van de gemeente. Ook is vooraf een brief gestuurd door de minister van BZK gericht aan de burgemeester. Deze brief van de minister aan de burgemeester is ook bij de vragenlijst gevoegd.

⁸ PBTconsult, Toegankelijkheidscriteria Stemlokalen, november 2014.

houding tussen toegankelijk en niet-toegankelijke stemlokalen (volgens opgave op de website van de geschouwde gemeenten). Bij de selectie is verder rekening gehouden met de functie van het gebouw.

In vergelijking met eerder onderzoek⁹ zijn er drie belangrijke verschillen. In eerdere onderzoeken zijn alleen door gemeenten als toegankelijk aangemerkte lokalen bezocht. Daarnaast is bij de steekproef voor de schouw geen rekening gehouden met bebouwingsdichtheid. Tot slot is in de eerdere onderzoeken geen enquête gehouden om de beleving/mening van gemeenten mee te nemen in de analyse. Hierdoor zijn resultaten van eerdere onderzoeken niet 1 op 1 te vergelijken met het huidige onderzoek waardoor het niet mogelijk is een eventuele trend te constateren.

2.3 Respons

De vragenlijst is uitgezet onder alle gemeenten in Nederland op 6 februari 2017. Tussentijds is er eenmaal een herinnering verstuurd. Voor dit onderzoek is een helpdesk geopend, maar hiervan is slechts beperkt gebruik gemaakt.

De bereidheid om de vragenlijst in te vullen is groot geweest, zoals ook uit onderstaande tabel blijkt.

Tabel 2.1: Respons vragenlijst toegankelijkheid stemlokalen voor mensen met een lichamelijke beperking

<i>Gemeenten</i>	<i>aantal gemeenten</i>	<i>respons</i>	<i>in %</i>
<i>0 – 25.000 inwoners</i>	172	124	72%
<i>25.000 – 50.000 inwoners</i>	141	117	83%
<i>50.000 – 100.000 inwoners</i>	46	38	83%
<i>100.000 – 250.000 inwoners</i>	27	22	81%
<i>Meer dan 250.000 inwoners</i>	4	4	100%
<i>Totaal</i>	390	305	78%

Uit deze tabel blijkt dat:

- in totaliteit meer dan 300 gemeenten (bijna 80% van alle gemeenten) de vragenlijst hebben ingevuld;
- de deelname aan het onderzoek van gemeenten met meer dan 25.000 inwoners ruim 80% is. Daarnaast hebben alle G4-gemeenten de vragenlijst ingevuld;
- deelname aan het onderzoek van gemeenten met minder dan 25.000 inwoners lager is, maar nog wel ruim 70%.

In de non-respons zien we geen specifieke afwijkingen naar omvang van een gemeente, de bebouwingsdichtheid of de aanwezigheid van een historische kern.

Op basis van het feit dat bijna 80% van de gemeenten heeft deelgenomen en er geen systematische afwijkingen in de non-respons zichtbaar zijn, kan worden geconcludeerd dat de respons van gemeenten representatief is. De web-enquête heeft betrekking op meer dan 80% van de stemlokalen in Nederland (dit komt omdat de respons van grotere gemeenten, met meer stemlokalen per gemeente, iets beter is dan van de kleinere gemeenten).

⁹ Toetsing toegankelijkheid stembureaus tijdens de gemeenteraadsverkiezingen in 2014 (zie Kamerstukken II, 2014-2015, 31 142, nr. 46, blg. 381836) en tijdens de gecombineerde Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen in 2015 (zie Kamerstukken II, 2014-2015, 31 142, nr. 51, blg. 544104).

De uitkomsten van de vragenlijst en de beoordelingen van de schouw tezamen geven een betrouwbare indicatie van de situatie tijdens de Tweede Kamerverkiezing van maart 2017.

2.4 Meetinstrument voor toegankelijkheid

De toegankelijkheidscriteria zijn door PBT-Consult op verzoek van BZK in 2012 specifiek opgesteld voor stemlokalen. PBT heeft hiervoor de Integrale Toegankelijkheidsstandaard (ITs) als uitgangspunt genomen. De ITs vormt op het gebied van ‘fysieke’ toegankelijkheid de de-facto standaard in Nederland. De ITs criteria zijn tot stand gekomen op basis van al jaren bestaande en regelmatig geüpdatete normen. De toegankelijkheidscriteria zijn verwerkt in de Checklist.

Voorafgaand aan elke verkiezing stuurt BZK de Checklist aan alle gemeenten, met het verzoek om bij het aanwijzen van stemlokalen met de daarin opgenomen criteria rekening te houden.

Toegankelijkheid kent vele aspecten en mensen met lichamelijke beperkingen zijn voor wat betreft hun beperkingen niet altijd in categorieën onder te verdelen. In de toegankelijkheidscriteria voor stemlokalen spelen vier basiselementen een rol:

- bereikbaarheid: hoe goed kan men *bij* het stemlokaal komen via de openbare weg;
- betreedbaarheid: hoe goed kan men *in* het stemlokaal komen vanaf de openbare weg;
- bruikbaarheid: kan men de stemfaciliteiten in het stemlokaal gebruiken;
- communicatie: informeert de gemeente burgers over welke stemlokalen toegankelijk zijn, bijvoorbeeld via de website van de gemeente of de stempas;

Deze vier basisbegrippen vormen ook de meetlat voor toegankelijkheid in dit onderzoek (de toegankelijkheidsnorm). In het onderzoek maken we nog een onderscheid tussen de fysiek aan de locatie gebonden onderdelen (een opstap, een hellingbaan et cetera) en de niet fysiek aan de locatie gebonden onderdelen (loep, stoel et cetera). In bijlage A zijn alle toegankelijkheidscriteria voor stemlokalen opgenomen.

3 Resultaten toegankelijkheid volgens gemeenten

belangrijkste bevindingen

Verreweg de meeste stemlokalen zijn volgens gemeenten toegankelijk of worden toegankelijk gemaakt met (aanvullende) maatregelen. Ongeveer 88% van de stemlokalen tijdens Tweede Kamerverkiezing was volgens gemeenten (op basis van de enquête) toegankelijk voor mensen met een lichamelijke beperking. Gemeenten die liggen in (sterk) verstedelijkt gebied hebben meer niet toegankelijke stemlokalen dan gemeenten in minder verstedelijkt gebied. Ook communiceren vrijwel alle gemeenten over de toegankelijke stemlokalen.

Daar waar sprake is van stemlokalen die niet (volledig) toegankelijk zijn voor mensen met een lichamelijke beperking, hangt dit veelal samen met bereikbaarheid (parkeergelegenheid) en de betreedbaarheid (entree van het gebouw). Dit zijn ook de onderdelen waar de meeste tijdelijke maatregelen worden getroffen.

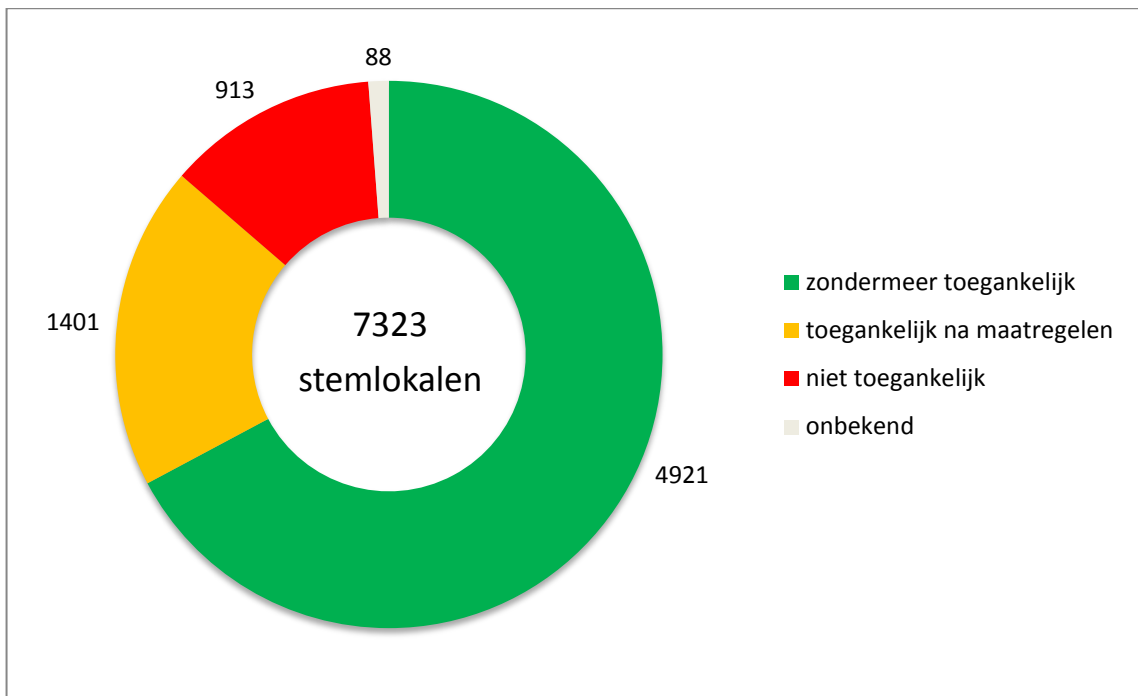
Circa 12% van de stemlokalen is nu niet toegankelijk. Ongeveer een derde daarvan (circa 4% van het totaal) is volgens gemeenten wel toegankelijk te maken. Van de overige lokalen die nu niet toegankelijk zijn (circa 8% van het totaal) is een aanpassing niet mogelijk dan wel disproportioneel (bijvoorbeeld in een historisch pand). Dit hangt veelal samen met de eigendomssituatie van de gebouwen en soms ook met de omgeving (dichte bebouwing in een historische kern). Alternatieve locaties zijn niet altijd beschikbaar, met name in verstedelijkt gebied zijn deze lastig te vinden. Dit vormt voor sommige gemeenten een reden om dergelijke locaties ook in de toekomst open te houden.

Alle resultaten in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op een enquête waarin 305 gemeenten aangeven hoe de stand van zaken ten aanzien van toegankelijkheid van stemlokalen is.

3.1 Bereikbaar, betreedbaar en bruikbaar volgens gemeenten

Door middel van het invullen van een vragenlijst hebben gemeenten zelf van ruim 7.300 stemlokalen de toegankelijkheid voor mensen met een lichamelijke beperking beoordeeld. Dit is meer dan 80% van het totaal aantal stemlokalen tijdens TK2017. Het merendeel wordt door de gemeenten zelf beoordeeld als zondermeer toegankelijk of toegankelijk na aanvullende maatregelen (die regulier bij elke verkiezing worden ondernomen).

Figuur 3.1: Aantal stemlokalen dat toegankelijk is voor mensen met een lichamelijke beperking, zoals beoordeeld door gemeenten

toegankelijkheid naar type gemeenten

In onderstaande tabel is de toegankelijkheid aangegeven naar inwonergroottesgroepen en mate van verstedelijking.

Tabel 3.1: Respons vragenlijst toegankelijkheid stemlokalen voor mensen met een lichamelijke beperking beoordeeld door gemeenten

Gemeenten	zondermeer toegankelijk	toegankelijk na maatregelen	niet toegankelijk	toegankelijkheid onbekend
0 – 25.000 inwoners	75%	14%	8%	2%
25.000 – 50.000 inwoners	64%	20%	15%	1%
50.000 – 100.000 inwoners	70%	22%	8%	0%
100.000 – 250.000 inwoners	66%	20%	11%	2%
Meer dan 250.000 inwoners	62%	18%	20%	0%
Totaal *	68%	19%	12%	1%
weinig verstedelijkt	71%	17%	9%	3%
matig verstedelijkt	69%	17%	14%	0%
redelijk verstedelijkt	68%	20%	11%	1%
sterk verstedelijkt	60%	23%	17%	0%

*gewogen met aantal stemlokalen

Uit deze tabel blijkt dat:

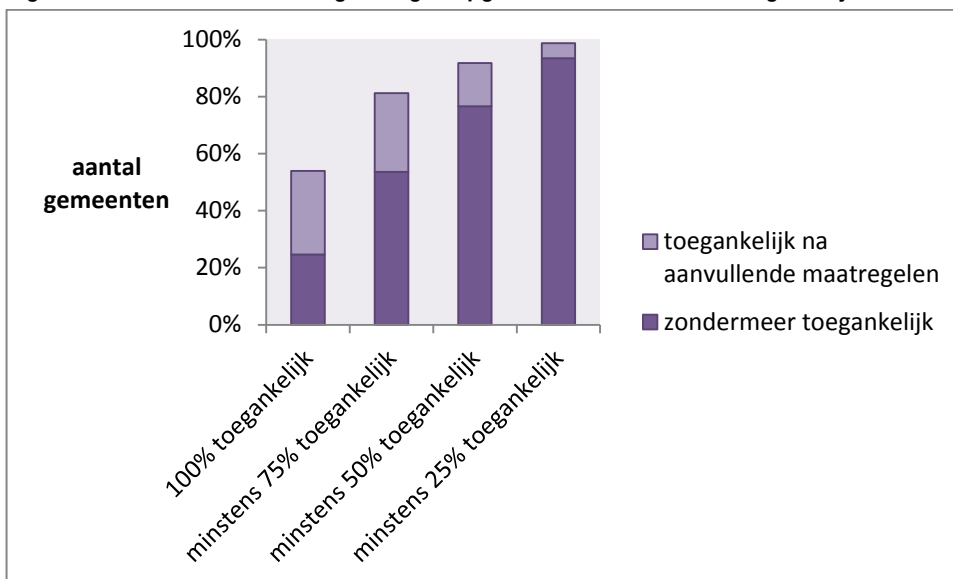
- volgens gemeenten zelf circa 68% van de stemlokalen zondermeer volledig toegankelijk is. Kleinere gemeenten beschikken relatief over meer stemlokalen die volgens hen zondermeer toegankelijk zijn. Meer verstedelijkte gemeenten, vaak ook in combinatie met een historische kern, hebben relatief minder stemlokalen die zondermeer toegankelijk zijn;

- nog eens 19% van de stemlokalen is toegankelijk gemaakt doordat aanvullende (tijdelijke) maatregelen zijn genomen. Dichtbebouwde gemeenten nemen relatief meer aanvullende (tijdelijke) maatregelen;
- circa 12% van de stemlokalen is niet (volledig) toegankelijk. Dit varieert van circa 8% in zeer weinig verstedelijkte gemeenten tot 17% in zeer verstedelijkte gemeenten.

iets meer dan de helft van de gemeenten zegt te voldoen aan de toegankelijkheidsnorm

Iets meer dan de helft van de gemeenten zegt te voldoen; alle stemlokalen zijn toegankelijk (vaak met aanvullende maatregelen). Ongeveer 80% van de gemeenten zegt voor 75% te voldoen. Slechts een enkele gemeenten geeft zelf aan minder dan 25% toegankelijke stemlokalen te hebben. Dit is samengevat in onderstaande grafiek.

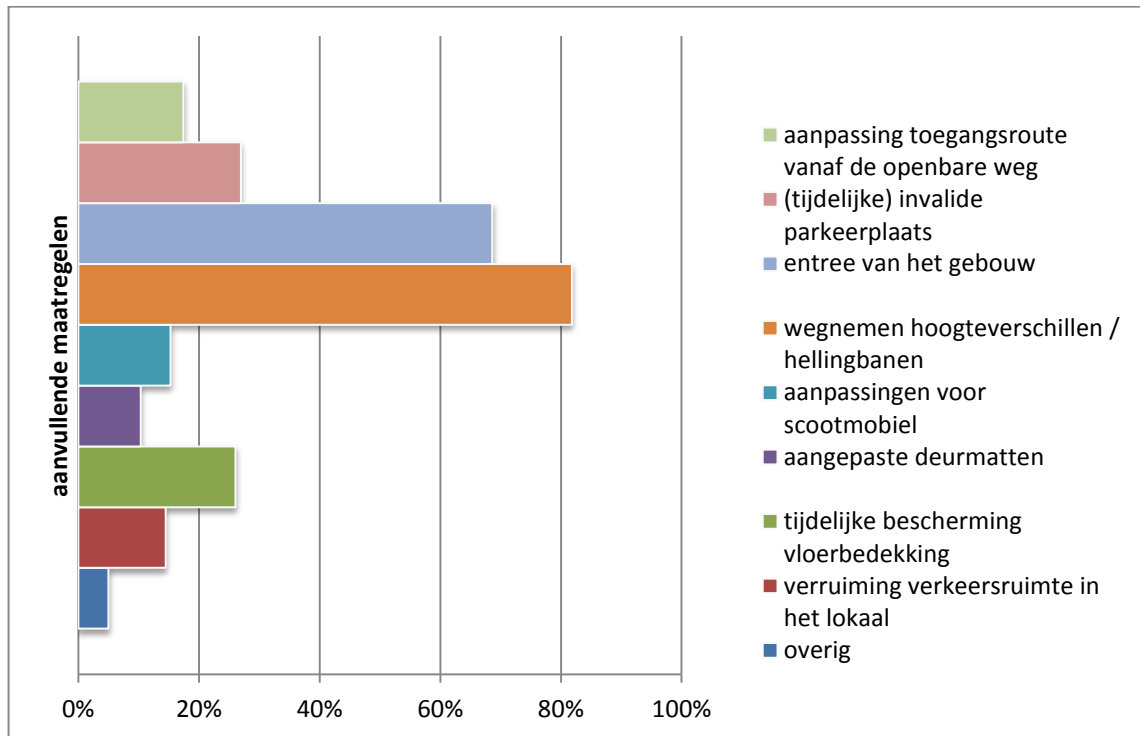
Figuur 3.2: Gemeenten die volgens eigen opgave voldoen aan 100% toegankelijkheid

aanvullende (tijdelijke) maatregelen die op verkiezingsdag genomen worden

Bij de stemlokalen die op de verkiezingsdag toegankelijk zijn doordat aanvullende (tijdelijke) maatregelen zijn genomen, gaat het bij de meeste stemlokalen om het wegnemen van hoogteverschillen (bijvoorbeeld door het aanleggen van een hellingbaan) en/of aanpassingen aan de entree van het gebouw. Hierbij is het mogelijk dat er meerdere maatregelen zijn genomen bij één stemlokaal. Ook maatregelen als het aanleggen van een (tijdelijke) gehandicaptenparkeerplaats, tijdelijke wegnemen van deurmatten e.d. worden genoemd. Deze maatregelen vallen veelal ook onder de Checklist.

Figuur 3.3: Aandeel aanvullende (tijdelijke) maatregelen om stemlokalen toegankelijk te maken¹⁰

extra inspanningen los van maatregelen aan locaties

Een beperkt aantal gemeenten heeft, los van de genoemde maatregelen, nog extra inspanningen verricht om mensen met een lichamelijke beperking in de gelegenheid te stellen om zelfstandig hun stem uit te brengen. Deze maatregelen maken geen deel uit van de checklist, die zich zuiver op locaties richt, maar dragen wel bij aan het mogelijk maken voor kiezers met een beperking om te gaan stemmen. Ongeveer 10% van de gemeenten zet mobiele stembureaus in die meerdere locaties kunnen aandoen. In 7% van de gemeenten zijn stembureauleden geïnstrueerd om mensen met een lichamelijke beperking extra te ondersteunen, bijvoorbeeld door extra hulp bij de ingang van de stemlocatie beschikbaar te hebben. In enkele gemeenten wordt gratis (taxi) vervoer ingezet of is een kandidatenlijst in braille beschikbaar.

3.2 Niet (volledig) toegankelijke stemlokalen tijdens TK17 volgens gemeenten

wel toegankelijk te maken volgens gemeenten

Uit tabel 3.1 blijkt dat volgens de gemeenten zelf 12% van de stemlokalen die tijdens de Tweede Kamerverkiezing 2017 in gebruik waren niet (volledig) toegankelijk zijn geweest voor mensen met een lichamelijke beperking. Hiervan zou bijna een derde (4% van het totaal aantal stemlokalen) wel toegankelijk te maken zijn door extra (tijdelijke) maatregelen te treffen. Hiervoor zijn aanpassingen nodig aan de entree van het gebouw, het aanleggen van een (tijdelijke) invalide parkeerplaats en het wegnemen van hoogteverschillen. Het gaat hier kortom met name om maatregelen om de bereikbaarheid van het stemlokaal te verbeteren. Aanpassingen binnen het gebouw om het stemlokaal te kunnen betreden en aanpassingen aan de verkeersruimte in het lokaal zelf worden veel minder genoemd.

¹⁰ Dit gaat om circa 1.400 stemlokalen in 177 gemeenten,

De stemlokalen die nog toegankelijk zijn te maken (4% van het totaal) bevinden zich vaker in kleinere (minst verstedelijkte) gemeenten en niet in G4-gemeenten.

Tabel 3.2: Aandeel niet toegankelijke stemlokalen tijdens TK17 die volgens opgave van gemeenten nog toegankelijk zijn te maken, door (al dan niet tijdelijke) maatregelen te treffen

Gemeenten	Toegankelijk te maken	Niet toegankelijk te maken
0 – 25.000 inwoners	51%	49%
25.000 – 50.000 inwoners	36%	64%
50.000 – 100.000 inwoners	34%	66%
100.000 – 250.000 inwoners	41%	59%
Meer dan 250.000 inwoners	0%	100%
Totaal	31%	69%

niet toegankelijk te maken volgens gemeenten

Bij stemlokalen die volgens gemeenten niet toegankelijk zijn te maken (8% van het totaal) spelen met name drie belemmeringen: toegangsrouten tussen de openbare weg en de entree van het gebouw, de toegangsrouten tussen de entree van het gebouw en het stemlokaal en parkeergelegenheden binnen 50 meter (of een GPA).

Bij meer dan de helft van deze stemlokalen wordt gewezen op de eigendomssituatie. Bij de stemlokalen waarbij de eigendomssituatie een rol speelt gaat het vaak om schoolgebouwen (28%), buurthuizen (11%) en gebouwen met een andere functie zoals horecagelegenheden en particuliere bedrijven.

Daarbij wordt gewezen op het feit dat stemlocaties normaliter een andere functie hebben waarvoor andere toegankelijkheidscriteria kunnen gelden. Soms zijn er forse investeringen noodzakelijk om deze stemlokalen, voor een enkele dag, toegankelijk te maken.

Hiernaast speelt bij een aantal gebouwen ook de omgeving, zoals een dichtbebouwde binnenstad en/of een historische kern, soms in combinatie met een monumentale status ook een rol. Dit is bij ruim 10% van de niet toegankelijk te maken stemlokalen een belemmering.

alternatieve stemlokalen

Gevraagd is of voor niet toegankelijke stemlokalen, binnen een redelijke straal (circa 500 meter), een alternatieve locatie te vinden is. De vraag in de web-enquête blijkt niet eenduidig door de respondenten te zijn geïnterpreteerd, waardoor we geen bruikbare schatting van de omvang van het aantal alternatieven kunnen maken. Sommige respondenten denken aan alternatieve al bestaande stemlokalen, anderen gaan ervan uit dat het alternatief geen extra kosten met zich mee mag brengen, of denken aan andere oplossingen zoals mobiele stembureaus. Hierdoor varieert het antwoord van 0 tot 100% (voor objectief gezien vergelijkbare situaties).

kosten

In het onderzoek is niet gekeken naar de kosten per locatie die mogelijk samenhangen met het aanpassen van niet toegankelijke lokalen dan wel het opsporen en inrichten van een alternatieve locatie. Dit vergt een diepgaander onderzoek en is sterk afhankelijk van de lokale situatie. Wel is gekeken naar het inrichten van een globaal alternatief. Sommige gemeenten werken met containers als stemlokaal. In theorie is het denkbaar dat alle niet toegankelijke lokalen worden vervangen door containers.

Het huren en plaatsen van een container is bij een gemeente opgevraagd en wordt ingeschat op circa 3.000 euro. Bij 12% niet toegankelijke (waarvan een deel wel toegankelijk te maken) lokalen zijn de maximale extra kosten voor gemeenten (in theorie) circa 3,3 miljoen euro. Veelal zullen eenvoudigere, snellere en duurzamere oplossingen denkbaar zijn.

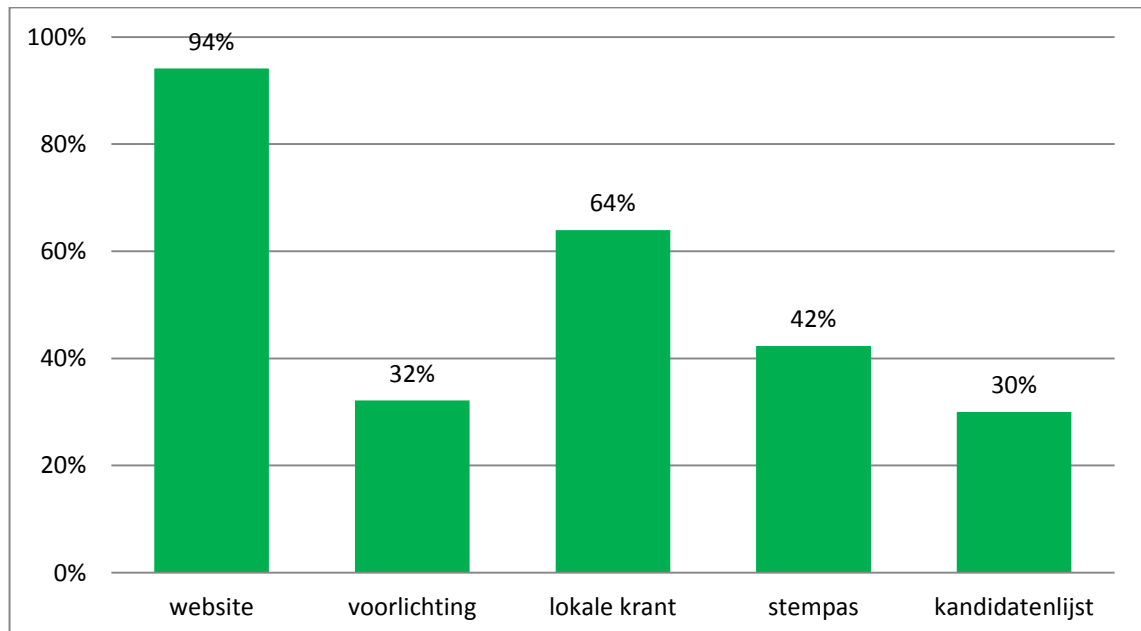
is niet-toegankelijkheid een reden om een stemlokaal te sluiten?

Gemeenten melden dat zij van plan zijn om het merendeel van de stemlokalen dat niet (volledig) toegankelijk is en ook niet (volledig) toegankelijk is te maken, ook in de toekomst open te houden (90%). Gemeenten geven daarvoor een aantal redenen op. Naast dat er geen alternatief beschikbaar is en met het sluiten van dat stemlokaal dan een mogelijkheid om te stemmen vervalt voor de gehele bevolking, kunnen er ook bijzondere omstandigheden zijn. Denk hierbij bijvoorbeeld aan locaties die uitstekend met het openbaar vervoer zijn te bereiken (bijvoorbeeld stationslocaties), maar waarbij geen directe parkeergelegenheid is of stemlocaties waarbij het expliciet de bedoeling is om bepaalde doelgroepen te bereiken. Ook wordt gewezen op bepaalde doelgroepen, en het aantrekkelijker maken van stemmen in ludieke locaties of historische panden.

3.3 Communicatie over toegankelijkheid stemlokalen

Communicatie maakt ook een onderdeel uit van de Checklist (zie bijlage A). Vrijwel alle gemeenten hebben op de gemeentelijke website informatie vermeld over de toegankelijkheid van de stemlokalen voor mensen met een lichamelijke beperking. Daarnaast berichten gemeenten hierover in lokale kranten (64%), wordt het dichtstbijzijnde toegankelijke stemlokaal vermeld op de stempas (42%), geven gemeenten nog voorlichtingsmateriaal uit (32%), meestal op de kandidatenlijst (30%) die huis aan huis wordt verspreid.

Figuur 3.4: Wijze van communicatie over toegankelijkheid

3.4 Gemeentelijk beleid

Ruim 20% van de gemeenten geeft aan specifiek beleid te hebben vastgesteld ten aanzien van de toegankelijkheid van stemlokalen voor mensen met een lichamelijke beperking. Grotere gemeenten hanteren vaker specifiek beleid dan kleinere gemeenten.

Met dit specifieke beleid wordt in ongeveer tweederde van de gemeenten gestreefd naar het toegankelijk hebben of maken van alle stemlokalen. In ongeveer 20% van de gemeenten met specifiek beleid streeft men naar zoveel mogelijk toegankelijke stemlokalen en bij de overige gemeenten heeft dit beleid meer betrekking op het proces om de toegankelijkheid vast te stellen (zoals overleg met gehandicapten- of Wmo-raad, of het hanteren van bepaalde criteria).

extra maatregelen sinds 2014

Bijna een kwart van de gemeenten heeft extra maatregelen genomen om de toegankelijkheid van stemlokalen te verbeteren. Het kan dan zowel gaan om maatregelen op de locatie zelf of het zoeken van nieuwe toegankelijke stemlokalen. Bijna de helft van de gemeenten geeft aan dat de situatie vergelijkbaar is met 2014 en ruim een kwart achtte de stemlokalen in 2014 al volledig toegankelijk voor kiezers met lichamelijke beperkingen.

bekendheid toegankelijkheidsnormen

Aan gemeenten is in de web-enquête gevraagd in hoeverre men bekend is met het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een lichamelijke beperking, het amendement op de wet tot goedkeuring van het verdrag om alle stemlokalen voor kiezers met lichamelijke beperkingen toegankelijk te maken, de Checklist 'Toegankelijke stemlokalen' en de Integrale Toegankelijkheidsstandaard (ITs) op het gebied van fysieke toegankelijkheid.

In onderstaande tabel is de bekendheid met deze regelgeving en criteria in beeld gebracht.

Tabel 3.3: Bekend met regelgeving en criteria ten aanzien van toegankelijkheid voor mensen met een lichamelijke beperking (n=305), gewogen naar aantal gemeenten binnen inwonergroottesgroepen

<i>Bekend met</i>	<i>Bekend met inhoud en details</i>	<i>Bekend met hoofdlijn</i>	<i>Niet mee bekend</i>	<i>Weet niet / geen antwoord</i>
VN-verdrag	6%	69%	22%	3%
Amendement	24%	72%	3%	1%
Checklist	53%	44%	3%	1%
ITs-criteria	31%	47%	20%	2%

Uit deze tabel blijkt dat:

- de meeste gemeenten bekend zijn met regelgeving en toegankelijkheidscriteria;
- het amendement en de Checklist bij het overgrote deel van de gemeenten bekend is (meer dan 95%) van de gemeenten;
- het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een lichamelijke beperking en de ITs-criteria voor fysieke toegankelijkheid zijn bij bijna 80% van de gemeenten bekend, meestal alleen op hoofdlijnen.

4 Resultaten schouw stemlokalen

belangrijke bevindingen

De toegankelijkheid van stemlokalen is door PBT beoordeeld tijdens een schouw op de verkiezingsdag. Het eindoordeel is gemiddeld een 8,2 (zie ook bijlage B). Alle criteria worden hierbij in gelijke mate meegewogen. Als alleen de 'vaste' fysieke onderdelen van de locaties worden beoordeeld is het gemiddelde iets hoger (8,8). Geen enkel stemlokaal krijgt een 10 op alle 14 criteria. Circa 23% krijgt een 10 voor de fysieke onderdelen (23,3%).¹¹ Vaak denkt men –onterecht– alleen aan deze onderdelen bij toegankelijkheid.

Geen enkel stembureau scoort tijdens de schouw een onvoldoende (lager dan een 6).

Bij verzorgings-/verpleeghuizen, buurthuizen en kerken/musea/theaters worden de minste problemen ervaren. Bij schoolgebouwen, stationslocaties en sportverenigingen zijn de meeste verbeteringen wenselijk.

Verbeteringen zijn nodig bij de aanduidingsborden op de openbare weg, parkeergelegenheid voor mensen met een lichamelijke beperking, de entree van het gebouw, stoelen en de kandidatenlijst.

Alle resultaten in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op een schouw van PBT Consult bij 60 stemlokalen (in 20 gemeenten).

4.1 Beoordeling van toegankelijkheid tijdens de schouw

Om de daadwerkelijke situatie in de praktijk te kunnen beoordelen, heeft er op 15 maart 2017 een schouw plaatsgevonden van 60 stemlokalen in 20 gemeenten. Bij deze schouw zijn zowel stemlokalen bezocht die gemeenten als toegankelijk hebben beoordeeld als stemlokalen die door gemeenten als niet (volledig) toegankelijk zijn aangemerkt. Dit onderscheid is gemaakt op basis van gepubliceerde informatie op gemeentelijke websites. De verhouding tussen beide typen stemlocaties is hierbij gelijk aan de landelijke verhouding. Er zijn locaties bezocht in centrumgebieden en met vele functies (verzorgingshuizen, gezondheids-/welzijnscentra, sportverenigingen, buurthuizen, scholen, stationslocaties, gemeentehuizen, kerken/musea/theaters en overige gebouwen (waaronder horecagelegenheden). De uitkomsten van de schouw vormen een goede aanvulling, maar ook aanscherping van de resultaten uit de vragenlijst.

toegankelijkheid: ongewogen en gewogen beoordeling

Alle toegankelijkheidscriteria, uitgesplitst naar criteria voor bereikbaarheid, betreedbaarheid en bruikbaarheid¹², uit bijlage A zijn getoetst en beoordeeld.

De Checklist is een afgewogen lijst die rekening probeert te houden met verschillende lichamelijke beperkingen. Het ontbreken van een stoel, zowel met als zonder leuning (om op te kunnen rusten) of een leesloep kan voor een bepaalde groep mensen belemmerend werken. Dit betekent dat *alle* criteria van

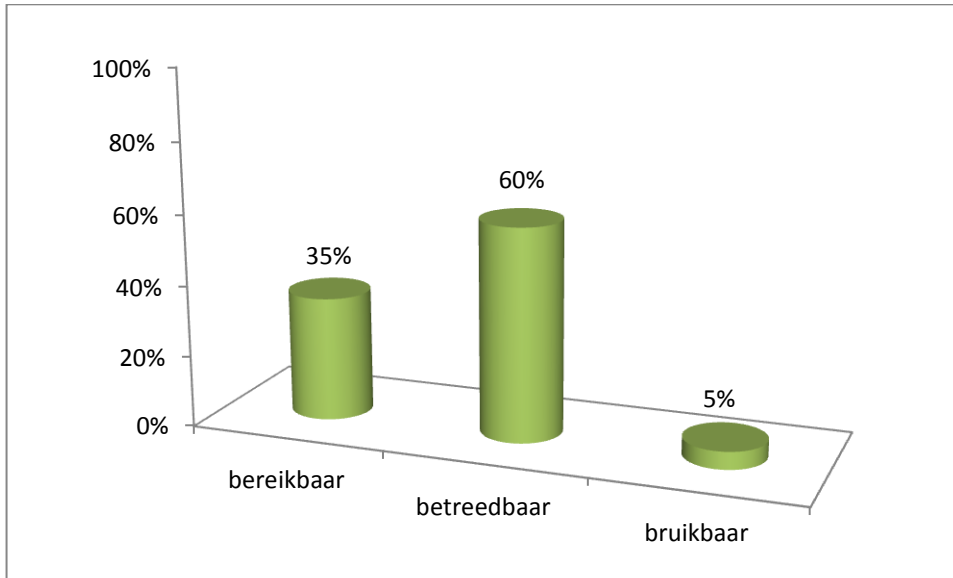
¹¹ Voor alle duidelijkheid: met deze afbakening geven we geen onderscheid aan tussen belangrijke of minder belangrijke toegankelijkheidscriteria. Een dergelijke prioritering kan niet worden gemaakt als we ervan uitgaan dat iedereen zelfstandig zou moeten kunnen stemmen en we rekening houden met een breed spectrum van beperkingen. Het onderscheid wordt gemaakt om de kern van het probleem scherper te krijgen en een onderscheid te kunnen maken tussen eenvoudige oplossingen (loep, kandidatenlijst of aanduidingsbord) en mogelijke ingewikkeldere oplossingen (hellingbaan, toegangsdeur of parkeerplek).

¹² Communicatie is geen onderdeel geweest van de schouw. Dit is meegenomen in de web-enquête.

even groot belang zijn voor het bepalen van het uiteindelijke toegankelijkheidsresultaat en dus niet alleen de bouwtechnische aspecten die samenhangen met betreedbaarheid en bereikbaarheid.

Uit de schouw blijkt dat 35% van de stemlokalen een 10 krijgt voor bereikbaarheid, 60% van de stemlokalen krijgt een 10 voor betreedbaarheid en slechts 5% krijgt een 10 voor bruikbaarheid (dit lage percentage heeft te maken met het onjuiste format van de uitvergroete kandidatenlijst die in de stemlokalen hing).

Figuur 4.1: Percentage stemlokalen dat tijdens de schouw volledig voldoet aan onderdelen

Kijken we naar de gemiddelde cijfers dan blijft bereikbaarheid een 7,6 te scoren, betreedbaarheid een 9,0 en bruikbaarheid een 8,1. Gemiddeld krijgen de stemlokalen een 8,2.

Tabel 4.1: Gemiddelde beoordeling schouw naar bruikbaarheid, betreedbaarheid en bereikbaarheid

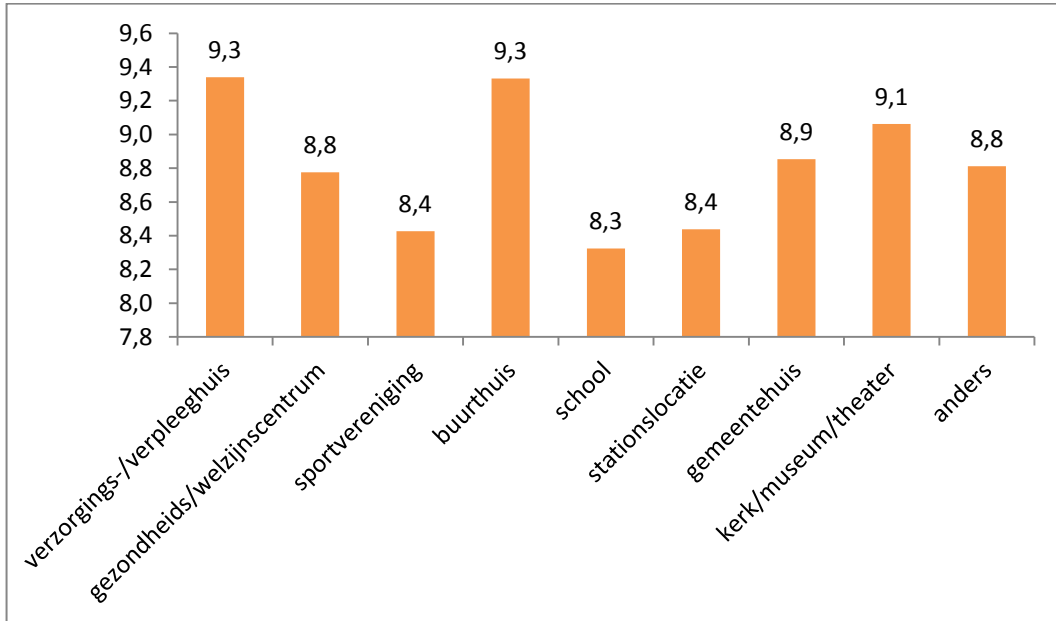
Stemlokalen	Totaal
Bereikbaarheid	7,6
Betreedbaarheid	9,0
Bruikbaarheid	8,1
Totaal	8,2

beoordeling fysieke onderdelen

Een aantal toegankelijkheidscriteria hangt niet direct samen met de bouwtechnische aspecten van een locatie, maar met de inrichting. Wanneer deze onderdelen buiten beschouwing worden gelaten, ontstaat een oordeel over de toegankelijkheid van de locatie zelf ('fysieke beoordeling'). De aanduiding van borden vanaf de openbare weg, de aanwezigheid van stoelen, het stemhokje, de stembus, de kandidatenlijst en hulpmiddelen worden dus buiten beschouwing gelaten. Voor deze onderdelen krijgen de stemlokalen gemiddeld een 8,8 (zie bijlage B).

Verzorgings-/verpleeghuizen, buurthuizen en kerken/musea/theaters worden in de schouw als beste beoordeeld. Bij schoolgebouwen, stationslocaties en sportverenigingen zijn meer verbeteringen mogelijk.

Figuur 4.2: Beoordeling fysieke onderdelen naar functie gebouw

resultaten van de schouw vergeleken met opgave van gemeenten

We hebben ingezoomd op de stemlokalen in de schouw die volgens de 20 (geschouwde) gemeenten zelf toegankelijk zijn. Hierbij baseren we ons op de publicatie op de website van de betreffende gemeente (en dus niet de enquête). 42 van de bezochte stemlokalen zijn volgens de gemeentelijke website toegankelijk voor mensen met een lichamelijke beperking. Het resultaat van de schouw voor deze stemlokalen staat in onderstaande tabel: gemiddeld een 8,5. Indien alleen gekeken wordt naar de ‘fysieke onderdelen’ krijgen deze stemlokalen gemiddeld een 9,2.

Tabel 4.2: Beoordeling toegankelijkheid van volgens de gemeente toegankelijke stemlokalen (n=42)

<i>Stemlokalen</i>	<i>Totaal</i>
<i>Bereikbaarheid</i>	8,1
<i>Betreedbaarheid</i>	9,4
<i>Bruikbaarheid</i>	8,2
<i>Totaal</i>	8,5 (‘fysiek’ 9,2)

Het beeld dat hieruit kan worden afgeleid is dat het schouwresultaat weliswaar kritischer is (doordat het meer op de details let), maar grosso modo aansluit bij de beelden van deze gemeenten. Gemiddeld scoren deze stemlokalen een ruime goed (rapportcijfer 8) tot zeer goed (rapportcijfer 9)

4.2 Verbeteringen op basis van het schouwrapport

De toegankelijkheid van stemlokalen kan op de volgende onderdelen worden verbeterd:

- de aanduidingsborden op de openbare weg (aanwezig, duidelijk zichtbaar en goed leesbaar) (6,1);
- voldoende parkeergelegenheid (aanwezigheid van gehandicapten parkeerplaats of voldoende vrije parkeerplaatsen, eventueel met overbrugging van hoogteverschillen) (7,5);

- de entree van het gebouw: buitendeur, voldoende opstelruimte, hoogte van drempels en breedte van de vrije doorgang (7,7);
- de beschikbaarheid van stoelen waarvan een deel zonder armleuning (6,8);
- de kandidatenlijst met minimale tekstgrootte op een leesbare locatie met opstelruimte (4,1).

tijdelijke maatregelen niet altijd voldoende

Gemeenten nemen soms tijdelijke maatregelen om locaties toegankelijk te maken. Het gaat hierbij vooral om tijdelijke hellingbanen, dorpeloverbruggingen en vloerbedekking. In de schouw is gebleken dat deze tijdelijke maatregelen niet allemaal voldoen aan de toegankelijkheidscriteria. Soms zijn ze als te steil beoordeeld, zou er ook een leuning aan bevestigd moeten zijn, niet weerbestendig (bij buiten toepassingen), zijn ze niet stabiel aan de ondergrond bevestigd of zijn naden van vloerbedekking niet afgeplakt. Dit kan soms tot onveilige situaties leiden.

5 Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

toegankelijkheid krijgt aandacht maar verbeteringen zijn nodig en mogelijk

Gemeenten hebben aandacht voor de toegankelijkheid van stemlokalen maar naar volledige toegankelijkheid van alle stemlocaties is nog een weg te gaan. Dit blijkt uit een opgaaf van (305) gemeenten en een schouw van 60 stemlokalen tijdens de Tweede Kamerverkiezingen op 15 maart 2017:

- volgens opgaaf van gemeenten is 88% van de stemlokalen¹³ toegankelijk voor mensen met een lichamelijke beperking (dat wil zeggen bereikbaar, betreedbaar en bruikbaar);
- op basis van de schouw wordt de gemiddelde¹⁴ toegankelijkheid met een 8,2 beoordeeld (op een tienpuntschaal). Bereikbaarheid scoort een 7,6, betreedbaarheid een 9,0 en bruikbaarheid een 8,1.

Het resultaat (rapportcijfer 8,2) geeft aan dat er in veel, van bij het stemmen noodzakelijke toegankelijkheidsaspecten, is voorzien. De schouw toont evenwel ook dat gemeenten niet op alle onderdelen een 10 scoren, terwijl een 10 wel het streven zou moeten zijn. De Checklist is namelijk een afgewogen lijst die rekening probeert te houden met verschillende beperkingen.

- uit de in de schouw betrokken stemlokalen blijkt dat 35% van de stemlokalen een 10 krijgt voor bereikbaarheid, 60% van de stemlokalen krijgt een 10 voor betreedbaarheid en slechts 5% krijgt een 10 voor bruikbaarheid.

Als stemlokalen niet voldoen aan alle criteria wil dit niet zeggen dat een stemlokaal in absolute niet toegankelijk – oftewel onbereikbaar, onbetreedbaar of onbruikbaar- is. Maar het resultaat geeft wel aanleiding tot verbeteringen.

waar ligt een probleem?

Het fysiek niet toegankelijk zijn van een stemlokaal hangt vaak samen met hoogteverschillen van drempels, een trap en/of entrees (of daarmee samenhangende onveilige situaties). Voor een deel kan dit volgens gemeenten nog worden opgelost door tijdelijke maatregelen op de verkiezingsdag. Voor een ander deel lijkt dit niet mogelijk en is het wenselijk op zoek te gaan naar een alternatief of in overleg te gaan met de eigenaar/beheerder om verbeteringen te realiseren. De meeste van deze gebouwen hebben namelijk een publieke functie zoals een school, buurthuis of café, waardoor het wenselijk lijkt dat de eigenaar met het oog op de bereikbaarheid en betreedbaarheid, ook buiten verkiezingen om, permanente aanpassingen doorvoert. Gemeenten geven aan dat zij met een stembureau vaak een dag ‘te gast’ zijn en daardoor een zeer beperkte verantwoordelijk hebben en kunnen waarmaken.

wat is eenvoudig op te lossen?

Veel van de in de schouw opgemerkte punten zijn echter eenvoudig op te lossen. Het gaat daarbij vooral om de ‘losse’ onderdelen in en om het stemlokaal: aanduidingsborden op de openbare weg (groter, duidelijker zichtbaar, soms een alternatieve route voor mensen met een lichamelijke beperking), de aanwezigheid van stoelen (zowel met als zonder leuning), de hoogte van het schrijfbord in het stemhok-

¹³ 68% is zonder meer toegankelijk en 19% is toegankelijk na het treffen van extra tijdelijke maatregelen (die momenteel al door gemeenten bij elke verkiezing worden getroffen).

¹⁴ Bij deze weging is geen prioritering aangebracht, alle 14 onderdelen uit de Checklist (zie bijlage B) wegen even zwaar.

je en de uitvergroete kandidatenlijst die op een zichtbare en leesbare plaats aanwezig moet zijn. Een en ander vraagt wel om extra aandacht van de gemeente tijdens de voorbereiding op een verkiezing.

is volledige toegankelijkheid haalbaar?

Of volledige toegankelijkheid (zonder het voorzieningenniveau te verlagen) haalbaar is, kan op basis van het onderzoek niet exact worden vastgesteld. De lokale situatie verschilt sterk en dit betekent dat altijd sprake is van een maatwerk oplossing. Zo blijkt dat met name voor gemeenten die liggen in (sterk) verstedelijkt gebied aanpassingen moeilijker te realiseren zijn. Hierdoor kan op basis van dit onderzoek geen uitspraak worden gedaan over de te verwachten financiële consequenties. Wel is duidelijk dat eenvoudige verbeteringen op weg naar de volledige toegankelijkheid makkelijk te realiseren zijn.

5.2 Aanbevelingen

Op basis van het onderzoek en in overleg met de begeleidingscommissie is een aantal aanbevelingen benoemd.

- vergroot *bekendheid* van de Checklist onder projectleiders bij gemeenten en stembureauleden en geef gemeenten handvatten om met de Checklist te werken. Gedacht zou kunnen worden aan bijvoorbeeld filmmateriaal;
- werk aan een *plan* per gemeente – in overleg met de mensen om wie het gaat – over op welke wijze gemeenten op weg naar de 100% toegankelijkheid bij de volgende verkiezingen verbeteringen kunnen aanbrengen. Denk hierbij aan ‘laaghangend fruit’, sommige verbeteringen zijn eenvoudig te implementeren: duidelijk zichtbare aanduidingsborden, tijdelijke gehandicapten parkeerplaats, entree, stoelen, kandidatenlijst;
- probeer de criteria uit de Checklist *in samenhang* te wegen: als aan één criterium niet is voldaan betekent dit niet automatisch dat de locatie niet-toegankelijk is;
- hou de *vinger aan de pols*: blijf de voortgang aangaande toegankelijkheid van stemlokalen in de toekomst kritisch monitoren om te zien of verbeteringen worden gerealiseerd;
- *stimuleer eigenaren van gebouwen met een publieke functie* om deze permanent toegankelijk te maken voor mensen met een lichamelijke beperking, zodat deze ook toegankelijk zijn op verkiezingsdagen;
- *pas toe of leg uit*: het alleen zoeken naar oplossingen die locatie gebonden zijn, is onnodig beperkend. Soms ligt de oplossing van verbeterde toegankelijkheid niet in het aanpassen van een locatie maar in het aanbieden van een alternatief (bijvoorbeeld extra taxi-vervoer). Het huidige onderzoek heeft zich -in lijn met het amendement- beperkt tot de locatie terwijl het uiteindelijk doel is dat iedereen met een lichamelijke beperking in staat moet worden gesteld zelfstandig te stemmen.

Bijlagen

A Checklist toegankelijkheidscriteria stemlokalen

Communicatie

Informatie over de locatie van toegankelijke stemlokalen :

- *Gemeentelijke website*
De gemeente moet op haar website aangeven welke stemlokalen voldoen aan de in dit document opgestelde criteria.
- *Informatie op stempas*
Op de stempas staat vermeld op welke locatie gestemd kan worden. Dit is meestal het stemlokaal dat geografisch zich het dichtst bij het op de stempas vermelde adres van de stemgerechtigde bevindt. Bij deze vermelding moet zijn opgenomen of dit stemlokaal toegankelijk is of niet.

Bereikbaarheid

- Aanduiding op openbare weg van locatie van het stemlokaal
Bord(en) op openbare weg
Op de openbare weg, op de plaats van straat en huisnummer, moet een duidelijk leesbaar en weerbesteding bord geplaatst zijn met de aanduiding “STEMLOKAAL” of “STEMBUREAU” en het stemlokaal/-bureau/districtnummer.
Kenmerken bord:
 - Duidelijk zichtbaar vanaf de rijbaan (indien aanwezig) en vanaf de ter plaatse meest logische voetgangersroute.
 - Afmetingen (BxH) bord, bij voorkeur A1 (600x840mm), maar minimaal A2 (600x420mm).
 - Bord van een zelfstandige kleur en constructie dat het opvalt ten opzichte van zijn omgeving.
 - Teksthoogte STEMLOKAL of STEMBUREAU minimaal 50mm in kapitalen.
 - Teksthoogte stemlokaal/-bureau/districtnummer minimaal 35mm in kapitalen (bv “DISTRICT 18”).
 - Contrastwaarde tekst t.o.v. achtergrond minimaal 0,3.
 - Combinaties rood/groen vermijden.
- Route vanaf de openbare weg naar de entree van het stemlokaal
 - *Toegangsroute*
 - Vanaf parkeergelegenheid
er moet tenminste 1 GPA (Gehandicapten Parkeerplaats Algemeen) binnen 50m van een toegankelijk stemlokaal aanwezig zijn, tenzij mag worden verwacht dat er binnen deze afstand ruim voldoende vrije parkeerplaatsen aanwezig zijn.
 - Vanaf de rijbaan
Vanaf de rijbaan moet op het trottoir gekomen kunnen worden.
Op maximaal 50m van de entree van het stemlokaal moet er vanaf de rijbaan een toegankelijke oprit naar het trottoir beschikbaar zijn.
 - *Routeaanduiding naar entree*
Indien de entree van het stemlokaal niet direct vanaf de openbare weg zichtbaar is, moet de route vanaf de openbare weg naar de entree (op alle richtingsveranderingen, keuzepunten en splitsingen) zijn aangegeven met richtingborden waarop naast een pijl, de tekst “STEMLOKAAL” of “STEMBUREAU”.
Kenmerken bordjes:

- Afmetingen minimaal A4
 - Teksthoogte, minimaal 30mm in kapitalen met pijl in juiste richting.
 - Contrastwaardeverschil (grijswaarde) tekst t.o.v. achtergrond minimaal 0,3.
 - Combinatie rood/groen vermijden.
- *Toegangsroute indien stemlokaal niet direct aan de openbare weg ligt*
Indien de entree van het stemlokaal niet direct aan de openbare weg ligt, moet de route vanaf de openbare weg naar de entree aan de volgende voorwaarden voldoen:
 - Vlak en vrij van obstakels
 - Verharde afwerking (geen grind e.d.)
 - Minimale (obstakelvrije) breedte over de gehele lengte van 1,2m
- *Hoogteverschillen*
Het stemlokaal dient vanaf de openbare weg zonder trappen bereikbaar te zijn. Wanneer in de toegangsroute hoogteverschillen aanwezig zijn, moeten deze door hellingbanen of liften overbrugd kunnen worden.
 - Hellingshoek:
 - Hoogteverschil tot 50 mm: 1:6
 - Van 50 – 100 mm: 1:10
 - Van 100 – 250 mm: 1:12
 - Van 250 – 500 mm: 1:16
 - Van 500 – 1000 mm: 1:20
 - Opstelruimte:
Aan het begin en eind van de hellingbaan moet een vlakke (vrije) opstelruimte van 1,5 x 1,5m aanwezig zijn.
 - Bij een hoogteverschil van meer dan 100mm gemeten langs de zijkant van hellingbaan, moet de hellingbaan aan beide zijden zijn uitgerust met een afrijdbeveiliging met een hoogte van 50mm.
 - Bij een totaal hoogteverschil van meer dan 250mm tussen begin en eind van de hellingbaan, moet deze hellingbaan aan tenminste een kant zijn uitgerust met een goed omvatbare leuning met een hoogte t.o.v. hellingbaan van 850 – 950mm.
 - De hellingbaan moet stabiel, nagelvast, antislip en zodanig sterk zijn uitgevoerd dat deze een gewicht kan dragen van maximaal 300kg (scootmobiel met bestuurder).

Betreedbaarheid

- Een stemlokaal moet bereikt kunnen worden met scootmobielen.
- *Entree van het stemlokaal*
 - Vóór en achter de toegang ligt een vrij oppervlak $\geq 2,0 \times 2,0$ m
 - De vrije opstelruimte naast de slotzijde van deuren is $\geq 0,5$ m breed, tenzij de deur is voorzien van een openingsautomaat.
 - Drempels mogen een hoogteverschil hebben van maximaal 0,02m eventueel in combinatie met een helling van 1:6 met een hoogte van maximaal 0,05m.
 - De vrije doorgang van deuren is ten minste 0,85m breed.
 - De openingshoek van draaiende deuren is ten minste 90 graden.
 - Bij dubbele deuren is de vrije doorgang bij de eerst openende deur ten minste 0,85m.
 - Bedieningsweerstand van de deuren (=de met de hand uit te oefenen kracht op de greep om de deur te kunnen openen) ≤ 30 N, of anders deurautomaat toepassen
- *Deurmatten*
Koksmatten en rubber(ring)matten zijn in de route tussen trottoir en stemlokaal niet toegestaan.

- *(tijdelijke) Bescherming vloerbedekking*
Tijdelijke bescherming van vloerbedekking moet gedurende de periode dat het stemlokaal in gebruik is goed functioneren. Naden moeten afgeplakt en het materiaal voldoende waterbestendig zijn. Openstaande naden of omkrullende randen van de tijdelijke vloerbescherming zijn ontoelaatbaar.

Bruikbaarheid

- *Verkeersruimte tussen entree – meldpunt – kieshokje – stembus – uitgang*
 - Rolstoelen moeten tot in het stemhokje kunnen komen.
 - Scootmobielen moeten in de stemlokaalruimte kunnen komen maar niet tot in het stemhokje.
 - De vrije ruimte vóór de stemtafel en de stemhokjes heeft een minimale breedte van 2,1m.
 - In de stemruimte vóór de stemtafel en het stemhokje moet een vrije keerruimte (t.b.v. scootmobielen) met een diameter van 2,1m aanwezig zijn.
- *Inrichting algemeen*
 - Stoelen
In de stemruimte enkele stoelen met en zonder armleuning opstellen om te kunnen rusten.
 - Stemhokje
Ten minste 1 stemhokje in een stemlokaal dient te zijn uitgevoerd met een schrijfblad op zithoogte. Dat wil zeggen:
 - Hoogte schrijfblad $\leq 1.000\text{mm}$.
 - Onderrijdbaar:
 - Vrije hoogte onder het blad $\geq 700\text{mm}$
 - Vrije breedte $\geq 700\text{mm}$
 - Vrije diepte $\geq 500\text{mm}$
 - Stembus
 - Hoogte inwerpleuf: $\leq 1.000\text{mm}$.
- *Informatieborden*
 - Een kandidatenlijst, eventueel vergroot, ophangen aan een vrije wand, onderkant minimaal 0,750m en bovenkant maximaal 2m boven vloer.
 - Kenmerken kandidatenlijst:
 - Kandidatennaam en volgnummer vet gedrukt met een “stokhoogte” van tenminste 3mm.
 - Bereikbare opstelruimte vóór de op de wand aangebrachte kandidatenlijst 2,1 x 2,1m
- *Kieshulpmiddelen*
 - Leesloupe
 - Stemhulp voor blinden en slechtzienenden (optioneel)

B Resultaten schouw op onderdelen

Tabel B.1: Beoordeling schouw per stemlokaal op afzonderlijke onderdelen

Stemlokaal	Aanduidingsborden	Parkeren *	Route openbare weg – entree*	Route entree – stemlokaal*	Entree buitendeur*	Tussendeur*	Entree stemruimte*	Tijdelijke voorzieningen*	Verkeersruimte*	Stoelen	Stemhokje	Stembus	Kandidatenlijst	Hulpmiddelen	Totaal	Totaal fysiek
A.1	10	10	0	10	5	10	10	10	10	7,5	10	10	5	0	7,7	8,1
A.2	5	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	5	10	9,3	10,0
A.3	10	10	10	10	10	10	10	10	10	7,5	10	10	5	10	9,5	10,0
B.1	10	10	10	10	10	10	10	10	10	7,5	10	10	5	10	9,5	10,0
B.2	10	5	10	10	10	10	10	10	10	7,5	10	10	5	10	9,1	9,4
B.3	10	10	10	10	10	10	10	10	10	0	5	10	5	10	8,6	10,0
C.1	10	0	10	10	5	10	10	10	10	0	5	10	5	10	7,5	8,1
C.2	0	5	10	10	3	10	10	10	10	7,5	5	10	5	10	7,5	8,5
C.3	0	5	10	10	5	10	10	5	10	0	5	10	5	10	6,8	8,1
D.1	5	0	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	5	0	7,9	8,8
D.2	10	10	10	10	5	10	5	10	10	10	5	10	5	10	8,6	8,8
D.3	10	10	10	10	5	10	10	10	10	0	10	10	5	10	8,6	9,4
E.1	10	5	0	10	10	10	10	10	10	7,5	10	10	5	0	7,7	8,1
E.2	10	4	10	10	10	10	10	5	10	7,5	10	10	5	0	8,0	8,6
E.3	10	10	0	10	10	10	10	10	10	10	10	10	5	10	8,9	8,8
F.1	0	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	0	0	7,9	10,0
F.2	5	10	10	10	4	10	10	10	10	7,5	10	10	0	10	8,3	9,3
F.3	0	8	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	0	10	8,4	9,8
G.1	5	10	10	5	10	10	10	10	10	10	10	10	5	10	8,9	9,4
G.2	5	10	10	10	10	10	10	10	7,5	7,5	10	10	2	10	8,7	9,7
G.3	0	5	10	10	5	10	10	5	10	7,5	10	10	2	10	7,5	8,1
H.1	0	0	10	10	10	10	10	10	10	7,5	10	10	5	10	8,0	8,8
H.2	5	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	2	10	9,1	10,0
H.3	5	0	0	10	0	10	10	10	10	7,5	10	10	2	10	6,8	6,3
I.1	10	10	10	10	5	10	10	5	10	7,5	10	10	2	10	8,5	8,8
I.2	10	10	10	10	7	10	3	10	10	7,5	5	10	2	10	8,2	8,8
I.3	10	10	10	10	10	10	10	10	10	7,5	10	10	5	10	9,5	10,0
J.1	10	0	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	5	10	8,9	8,8
J.2	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	5	10	0	10	8,9	10,0
J.3	10	0	10	10	5	10	10	10	10	7,5	10	10	5	10	8,4	8,1
K.1	10	10	10	10	5	10	10	10	10	10	10	10	5	10	9,3	9,4
K.2	5	10	0	5	5	10	10	10	10	7,5	10	10	3	10	7,5	7,5
K.3	10	10	10	10	10	10	10	10	10	0	10	10	5	10	8,9	10,0
L.1	10	10	10	10	10	10	10	10	10	0	5	10	5	10	8,6	10,0
L.2	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	5	10	9,6	10,0
L.3	10	10	10	10	10	10	10	4	10	0	10	10	5	10	8,5	9,3
M.1	10	10	0	10	10	10	10	10	10	0	10	10	5	10	8,2	8,8

M2.	10	5	0	0	10	10	10	5	10	0	5	10	0	10	6,1	6,3
M.3	10	5	10	5	10	10	10	10	10	7,5	10	10	5	10	8,8	8,8
N.1	0	10	10	10	0	10	3	10	10	10	5	10	7	10	7,5	7,9
N.2	0	10	0	10	10	10	10	0	10	7,5	10	10	5	10	7,3	7,5
N.3	10	5	10	10	10	10	10	10	10	0	5	10	5	10	8,2	9,4
O.1	0	10	10	10	5	10	10	10	10	10	5	10	5	10	8,2	9,4
O.2	5	10	10	10	10	10	10	10	10	7,5	5	10	5	10	8,8	10,0
O.3	0	4	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	5	10	8,5	9,3
P.1	5	0	0	10	8	10	10	10	10	10	10	10	5	10	7,7	7,3
P.2	10	10	10	10	10	10	10	10	10	0	10	10	5	10	8,9	10,0
P.3	5	10	10	10	10	10	4	10	10	10	10	10	0	0	7,8	9,3
Q.1	2	10	10	5	0	10	10	10	10	7,5	10	10	5	10	7,8	8,1
Q.2	5	10	3	10	0	10	10	10	10	0	10	10	5	10	7,4	7,9
Q.3	2	10	3	4	5	10	10	10	10	10	10	10	0	10	7,4	7,8
R.1	5	10	10	10	10	10	10	10	10	7,5	10	10	5	0	8,4	10,0
R.2	10	0	0	10	0	10	5	2	10	7,5	10	10	5	10	6,4	4,6
R.3	5	8	10	2	10	10	10	3	10	0	10	10	5	10	7,4	7,9
S.1	0	10	10	5	10	10	10	10	10	7,5	10	10	2	10	8,2	9,4
S.2	0	10	10	6	10	10	10	10	10	10	10	10	2	10	8,4	9,5
S.3	0	5	10	5	6	10	7	10	10	7,5	5	10	2	10	7,0	7,9
T.1	4	10	8	10	10	10	5	10	10	10	10	10	5	10	8,7	9,1
T.2	4	0	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	8,9	8,8
T.3	4	10	0	4	5	10	10	10	10	7,5	10	10	10	10	7,9	7,4
Totaal	6,1	7,5	7,9	8,9	7,7	10,0	9,4	9,1	10,0	6,8	8,8	10,0	4,1	8,8	8,2	8,8

* = fysiek aan de locatie gebonden elementen

korte toelichting bij bovenstaande tabel

De totale waardering per stemlocatie (twee rechter kolommen) wordt uitgedrukt in een cijfer tussen 0 en 10, waarbij de totalen zijn afgerond op 1 decimaal. De rekenmethode die hiervoor is gebruikt, is als volgt:

- de items van de checklist zijn opgebouwd rondom de thema's bereikbaarheid, betreedbaarheid en bruikbaarheid (zie bijlage A);
- de thema's (kunnen) zijn opgebouwd uit meerdere deelvragen (in totaal 14);
- per deelvraag is de waardering door de schouwer uitgedrukt in een rapportcijfer waarbij een 10 betekent voldoet volledig en een 0 betekent voldoet niet;
- Door de uitkomsten van de deelvragen op te tellen en te delen door het totaal aantal relevante deelvragen ontstaat het eindoordeel per stembureau.
- Het gemiddelde cijfer voor de geschouwde stembureaus -bij gelijke weging van de rapportcijfers en stembureaus- is: 8,2.